

Tıp Sembolünün Tarihçesi Üzerine Bir Değerlendirme*

An Evaluation of the History of the Medical Symbol

İlgaz Akdoğan¹

¹Prof. Dr. Aydın Adnan Menderes Üniversitesi Tıp Fakültesi Anatomi AD., <https://orcid.org/0000-0003-3324-4629>

ÖZ

Sembol ya da simge “duyularla ifade edilemeyen bir şeyi belirten somut nesne veya işaret” olarak tanımlanmaktadır. Tıbbın sembolü antik çağlardan günümüze asaya sarılı yılan olarak bilinmektedir. Yılan birçok medeniyette, sağlık, hekimlik, bilgelik, güç ve ebedi yaşamla ilişkilendirilmiştir. Antik toplumlara ait mitolojilerde ve efsanelerde yılan her yıl deri değiştirerek gençleşmesi nedeniyle sonsuz yaşamın sembolü olarak kabul edilmiştir. Tıp sembolü bir dizi tarihi ve etik değeri içinde barındırmaktadır. Tıbbın sembolü olarak yılan figürleri çeşitli şekil ve formlarda karşımıza çıkmaktadır; bir asa etrafına sarılmış bir ya da iki yılan, kanatlı asaya sarılı iki yılan, kadehe sarılmış veya kâseye doğru uzanmış bir yılan, birbirine sarılmış iki yılan, dal ve yılan gibi. Bu derlemenin amacı, birbirine benzeyen, ama gerek tarihsel kökenleri gerekse temsil ettikleri anlamlar açısından birbirinden farklı olan bu sembollerin tarihi kökenlerini ortaya koymak ve temsil ettikleri mesleki ve etik değerleri açıklamaktır. Tıp sembolünün temsil ettiği değerlerin yaşatılması için tarihçesinin bilinmesinin önemli olduğu düşüncesindeyiz.

Anahtar kelimeler: Tıp sembolü, Tıbbi meslek değerleri, Tıp etiği, Tıp sembolünün tarihçesi.

ABSTRACT

Symbol is defined as “a concrete object or sign that indicates something that cannot be expressed by the senses”. The symbol of medicine has been known as a snake wrapped around a staff since ancient times. The snake has been associated with health, medicine, wisdom, power and eternal life in many civilizations. In the myths and legends of ancient societies, the snake was accepted as a symbol of eternal life because it rejuvenates by changing its skin every year. The symbol of medicine contains a number of historical and ethical values. As a symbol of medicine, snake figures appear in various shapes and forms; one or two snakes wrapped around a staff, two snakes wrapped around a winged staff, a snake wrapped around a goblet or reaching towards a bowl, two snakes wrapped around each other, like a branch and a snake. The aim of this review is to reveal the historical origins of these symbols, which are similar to each other but differ from each other in terms of both their historical origins and the meanings they represent, and to explain the professional and ethical values they represent. We think that it is important to know its history in order to keep the values represented by the medicine symbol alive.

Key words: Medicine symbol, Medical profession values, Medical ethics, History of medicine symbol.

*Mersin Üniversitesi Tıp Fakültesi Lokman Hekim Tıp Tarihi ve Folklorik Tıp Dergisi, 2022;12(3):456-463

DOI: 10.31020/mutfd.1150014

e-ISSN: 1309-8004, ISSN 1309-761X

Geliş Tarihi - Received: 28 Temmuz 2022; Kabul Tarihi - Accepted: 31 Ağustos 2022

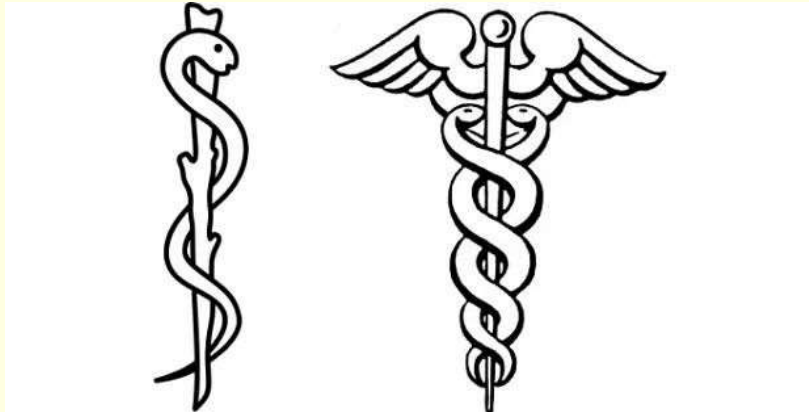
İletişim - Correspondence Author: İlgaz Akdoğan <ilgazakdogan@yahoo.com>

Giriş

Sembol ya da simge Türk Dil Kurumu sözlüğünde (<https://sozluk.gov.tr/>) “duyularla ifade edilemeyen bir şeyi belirten somut nesne veya işaret”, amblem ya da belirtke ise “soyut bir kavramın sembolü olan varlık veya eşya” olarak tanımlanmaktadır. Tıbbın sembolü ya da amblemi antik çağlardan günümüze asaya sarılı yılan olarak bilinmektedir.¹ Tıp sembolü, bir dizi tarihi ve etik değeri içinde barındırır ve temsil eder.² Tıbbın simgesi olarak yılan figürleri bir asa ya da çubuk etrafına sarılmış bir ya da iki yılan, kadehe sarılmış veya kâseye doğru uzanmış bir yılan, birbirine sarılmış iki yılan, dal ve yılan gibi çeşitli şekil ve biçimlerde karşımıza çıkmaktadır. Bu formlar sadece tıp değil, sağlıkla ilgili diş hekimliği, veterinerlik, eczacılık, hemşirelik gibi birçok dal ve kuruluşta da sembol olarak kullanılmaktadır.³

Uygarlığın ve tarihin en eski kayıtlarından, yılanın esrarengiz bir yaratık olarak önemli bir kültürel rol oynadığı bilinmektedir.⁴ Yılan, hemen her kültürün mitolojisinde yer alan bir hayvandır. Yılan deri değiştirmesi nedeniyle ölümsüzlüğü çağrıştıran ama ölümcül zehri ile korkulan ve saygı duyulan bir varlık olmuştur. Tarihin ilk dönemlerinden beri yılanı ve yılanın doğasını gözlemleyen topluluklar onun bu çift yönlü tabiatından korkarlar ve aynı zamanda duydukları bu korkuyla da ona kutsallık atfederler. Yılanı duyulan bu korku ona olan saygıyı tapınmaya dönüştürmüştür.⁵ Mitolojik dönemde yılanın diğer hayvanlara göre ayakları olmamasına rağmen hızla hareket edebilmesi, ağaçta, yer üstünde, yer altında, suda yaşayabilmesi gibi farklı özellikleri nedeniyle kutsal bir varlık sayılmıştır.⁶ Yılan birçok medeniyette, sağlık, hekimlik, bilgelik, güç ve ebedi yaşamla ilişkilendirilmiştir.³ Antik toplumlara ait mitolojilerde ve efsanelerde yılan her yıl deri değiştirerek gençleşmesi nedeniyle sonsuz yaşamın sembolü olarak kabul edilmiştir.⁷ Yılan yeraltında, yer üstünde ve su altında yaşayabilen bir hayvan olarak, doğal kaynak sularında, çiçeklerde ve bitkilerde kendini gösteren, doğanın iyileştirici gücünü en iyi bilen yaratık olarak kabul edilir ve bu nedenle ona sağlık ve tıbbın simgesi atfedilir.⁸ İnsanın yılanla ilişkisinin tarihi, iğrenme, nefret ve korku, hayranlık, merak ve hatta idolleştirmeyi yanında getirmiştir.⁹ Tıp kelimesinin orijinini aldığı Mısır Uygarlığındaki Teb (Thebai) şehrinin totemi yilandır, yani burada yılan tapınılan varlıktır.¹⁰

Mitolojideki simgesi kutsal yılan olan Asklepios, tanrı Apollon’un oğludur ve tıp ve sağlık tanrısıdır. Hekimliğin sembolü sayılan Asklepios’un esasının üzerinde yılan bulunmaktadır. Asklepios gibi tanrı Hermes’in de yılanlarla sarılı Caduceus adlı bir asası vardır.⁵ Orta Çağın sonlarında ve Rönesans dönemi boyunca Caduceus şifa bilimlerinin sembolü (özellikle eczacılık ve simya’da) olarak kullanılmıştır, günümüzde ise tarihsel kökeni farklı olmasına rağmen, sağlık alanında yaygın olarak kullanılmaktadır.⁴ Yılan ve asadan oluşan tıp sembolü diğer birçok meslekte olduğu gibi hekimlik mesleği açısından çok sayıda mesleki ve etik değeri temsil etmektedir. Bunlar tarih boyunca yılan ve asaya atfedilen sağlık, şifa/sağaltım, bilgelik, saygı/kutsallık, sabırlı olma, sağduyululuk, zeki olma, ileri görüşlülük, yenilenme/gençleşme, ölümsüzlük, güç/kudret, koruyuculuk, hız gibi değerlerdir³ (**Şekil 1**).

Şekil 1. Yılan ve asa olarak en sık kullanılan tıp sembolleri.

Bu derlemenin amacı, birbirine benzeyen, ama gerek tarihi kökenleri gerekse temsil ettikleri anlamlar açısından birbirinden farklı olan tıp ile ilgili sembollerin tarihçelerini ve temsil ettiği mesleki ve etik değerleri açıklamaktır.

Asaya sarılı yılan

Simgesi kutsal yılan ve asa olan Asklepios (ya da Romalılar dönemindeki ismiyle Eskülap), mitolojiye göre tanrı Apollon'un oğludur ve hekimlik bilimini öğrenir. Hekimliğin sembolü sayılan Asklepios'un asasının üzerinde asaya sarılı yılan yer almaktadır. Yılan Asklepios'un kutsal hayvanıdır¹ (**Şekil 2**).

Şekil 2. Tıp ve sağlık tanrısı Asclepios heykeli (Epidauros Asclepion Müzesi, Yunanistan).

Asclepios hakkında bilgi veren bilinen ilk kaynak Homeros'un İlyada isimli eseridir (M.Ö. VIII. Yüzyıl). Homeros bu eserinde Asclepios'tan "tanrısal bir figür" yerine "kusursuz bir hekim" olarak bahsetmektedir. Asclepios öncesinde Olympos mitolojik tanrılarında Apollon şifanın kaynağı olarak görülmektedir. Asclepios ise Apollon'un oğlu olarak bu misyonu devralmıştır. Öte yandan babası tanrı, annesi insan olan yarı tanrı yarı insan olarak Asclepios şifa ile irtibatlandırılır. Bu durumda "Asclepios tababetin tanrısal kökeni ile insanlık

arasında bir aracı konumundadır. O tababeti insanlığa öğreten ve aktarılmasını sağlayan kimsedir". Bu aracılığı zamanla etrafında oluşan kült ile daha da önem kazanmış ve hakkındaki efsanevi hikâyeler aracılığıyla da tanrılaştırma gerçekleşmiştir. Asklepios elindeki asasını yanından hiç ayırmaz, gittiği her yere onu da götürür, yorulduğu zaman da ondan destek alır.¹¹

Asklepios'a göre hekim yılan gibi dilsiz olmalı, kimsenin sırrını başkasına söylememeli, sabır ve sükûnet içinde çalışmalıdır. Günümüzde bu özellik hasta mahremiyetine saygı ile ifade edilmektedir. Asanın temsili, tıp eğitiminin kısa sürede öğrenilmeyip, ihtiyarlayıp asaya dayanıncaya kadar hekimin öğrenmeye ve tecrübe kazanmaya gereksinim duyduğunu belirtmek içindir. Bunun güncel temsili yaşam boyu ve sürekli öğrenmedir. Diğer taraftan asa, iyilik tanrılarının işaretiyken, yılan kötülük tanrılarının alametidir. Asaya sarılmış yılan, iyilik ve kötülük ilahlarının bir araya gelmesi demektir. Bundan dolayı hayat ağacının bir modifikasyonu olan asa, kendisine sarılmış yılanla birlikte sağlığı temsil eder.¹²

Kadeh etrafına dolanan ya da kadehe uzanan yılan

Günümüzde Eczacılığın sembolü olarak kullanılmakta olan bu sembol için biri uzak biri daha yakın tarihli iki açıklama yapılabilir. Daha eski olan açıklama, Asklepios'un kızı Hygieia'nın sağlık ve temizlik tanrıçası olarak kabul edilmesiyle, Hygieia'nın kadehi etrafına dolanan yılan motifidir. Günümüzde de kullanılan "hijyen" sözcüğünün tarihsel ve etimolojik kaynağı Hygieia'dır. Hygieia'nın birçok heykel ya da kabartmasında elindeki kâseye ya da kadehe uzanan yılan görülmektedir.¹² Daha yeni tarihli olan açıklama ise Çankırı Cemalettin Ferruh Darüşşifası'nda bulunan "yılan dolanmış kâse" heykelidir. Yapımı 1235 yılına tarihlenen bu Darüşşifası'nda birbirine dolanmış yılan heykelinden ayrı olarak bu heykel de bulunmuş ve heykelden yola çıkılarak Türk Eczacılığının simgesi kadehe uzanan yılan kabul edilmiştir.¹³

Kanatlı asaya sarılı çift yılan

Yunan mitolojisindeki tanrılardan Hermes, Zeus'un oğlu, tanrıların kanatlı habercisi, yolcuların hamisi ve tüccarların koruyucusudur.⁴ Hermes'in iki yılan ile sarılı altından Caduceus (ya da kadüse) adlı bir asası vardır (*Şekil 3*).

Şekil 3. Mitolojik tanrılardan haberci tanrı Hermes ve asası. Tüccarların ve yolcuların tanrısı olarak bilinir. Elinde Caudeus adı verilen bir asa taşır (Vatikan Müzesi, Vatikan, İtalya).

Caduceus ateş çıkarabilme ve uzlaştırma gücüne sahiptir. Mitolojiye göre Hermes'e, ağabeyi Apollon tarafından verilmiştir. Asa, uyumsuzluk içinde olan herhangi iki şeyi uzlaştırma gücüne sahiptir. Mitolojik anlatıya göre; Hermes kendine verilen yeni asasını denemek için birbirlerine öfkeyle tıslayan iki yılanın arasına sokar. Yılanlar kavgalarını unuturlar, asanın etrafına sarılırlar ve o günden sonra hep asanın üzerinde kalırlar.¹⁴

Caduceus'un en uç noktasındaki simge ruhani üstünlüğü işaret eder ve bu nedenle tıbbın simgesi haline geldiği düşünülür. İki temel zıt düşünceyi; erkek-kadın, bedensellik-ruhanilik, su-ateş, temsil eden yılan zıtların birliğini Hermes'in asasında da göstermektedir. Bu asa iyileşme ve diriliş gibi kavramların da sembolik halini temsil etmektedir.¹⁵ Eski Yunan'larda elçilerin kullandığı zeytin ya da defne dalından asaya sarılmış çifte yılan ile kanatlı Caduceus, onlara emniyet ve koruma sağlayan barış ve ticaret sembolü idi.¹⁰

Caduceus Orta Çağın sonlarında ve Rönesans dönemi boyunca özellikle simya ve eczacılık olmak üzere şifa bilimlerinin sembolü olarak (simya; kimya, farmakoloji, bitkilerden elde edilen şifalı ilaçlar biliminin öncüsüdür) kullanılmıştır. Amerikan Ordusu Tıbbi Birliklerinin 1902 yılında Caduceus'u kendilerine amblem olarak seçmelerinden sonra dünyada birçok farklı sağlık örgütü bu sembolü kendi amblemlerinde kullanmaya başlamıştır.^{16,17}

Antik çağda Caduceus'un şifa sanatının bir sembolü olarak kullanıldığına dair bir kanıt bulunmamakla birlikte, bu sembolün Rönesans sırasında radikal bir revizyona uğradığı görülmektedir. Simya; kimya, farmakoloji ve bir ölçüde eczacılığın öncüsü olduğu için, simya ile uğraşanların hamisi olan Caduceus sembolü böylece alegorik olarak tıp sembolü olarak kullanılmıştır.⁹ Caduceus'un asası iyileşme, diriliş gibi kavramların da sembolik halini temsil etmektedir.⁴

Birbirine sarılı iki yılan

Birbirine sarılı yılan ilk olarak Sümer eserlerinde sopaya sarılı biçimde görülmektedir. Birbirine sarılı düğüm şeklinde çift yılan ise Anadolu Selçuklu döneminde 1235 yılında yapılan Çankırı'daki Cemalettin Ferruh Darüşşifası'nda bulunan bir heykel ile gündeme gelmiştir.¹⁸ Ord. Prof. Dr. Süheyl Ünver, 1934 yılında bu heykeli stilize etmiş ve tıp sembolü olmasını önermiştir. Bu tarihten sonra birçok tıp fakültesi ambleminde birbirine düğüm şeklinde sarılı çift yılanı kullanmıştır (**Şekil 4**). Ord. Prof. Dr. Süheyl Ünver, yılanın, bilhassa birbirine sarılmış çifte yılanın Orta Asya Türkleri arasında sağlık, saadet, afiyet, uğur ve şifa sembolü olarak anlamlandırıldığını belirtmektedir.¹⁰

Şekil 4. Birbirine sarılı çift yılan.

Meşaleye sarılı yılan

Türkiye'de veteriner hekimliği mesleğinin amblemi 1946 yılı kongresinde Veteriner Hekimler Derneği'nin toplantısında belirlenmiştir. O zamanlar öğrenci olan Prof. Dr. Fazıl Noyan'ın tasarladığı dernek rozeti, zaman

içerisinde ulusal amblem özelliği kazanmıştır. Günümüzde veteriner hekimlik mesleğini temsilen kullanılan amblem “bordo zemin üzerine meşaleye sarılı yılan ve üst tarafında bir ay ve yıldız” içermektedir.¹⁹

Ülkemizde tıp sembolü

Türkiye'de yılanlı asanın ilk defa resmi olarak kullanılması 1836 yılındadır. Sultan II. Mahmud, bu tarihte, Mekteb-i Tıbbiye talebelerinin ilk defa resmi kıyafet olarak yakalarına yılanlı asa işlenmiş elbiseler giymesi hakkında ferman çıkarmıştır (**Şekil 5**). 1839 yılında da Galatasaray Tıbbiyesi amblem olarak yılanlı asayı kullanmaya başlamıştır.¹⁰

Şekil 5. Mekteb-i Tıbbiye-i Adliye-i Şahane Amblemi, II. Mahmud dönemi, 1836.

Tıp sembolü olarak tarihsel kökenlerine bakıldığında birbirinden farklı iki sembolün öne çıktığı ve kullanıldığı görülmektedir. Bunlardan biri asaya sarılı tek yilandır. Bu sembol tıp ve sağlık tanrısı Asclepios'un elindeki asadan kaynaklanmaktadır. Diğer sembol ise altından ve kanatlı asaya sarılı çift yılan figürüdür. Bu figür ise kökenini, başka bir Yunan mitolojik tanrısı olan haberci (ulak), tüccarların ve yolcuların koruyucusu Hermes'in elindeki Caduceus (kadüse) adı verilen asadan almaktadır.²⁰ Caduceus'un sembol olarak ilk kullanımı Avrupa'da Ortaçağın sonları ile erken Rönesans döneminde olmuş, bu dönemde ilk kez şifa ile ilişkilendirilen Caduceus bir amblem olarak kullanılmıştır. Caduceus'un şifa ile ilişkilendirilmesinin nedeni çok açık değildir. Erken Rönesans döneminde simyacıların hamisi olan sembol 20.yüzyılda alegorik bir şekilde tıp amblemi olarak kullanılmaya başlanmıştır. Çift yılan simgesinin çağdaş filozoflar için vurgulanacak yönleri olduğu görüşü de vardır; çifte (zıt) sembolizm (hastalık ve tedavi, günah ve kefaret gibi) ve insanın geleneksel olarak çelişkili duyguları yılanlarda sembolize edilir.⁹ Görünüşe göre, Caduceus'un tıbbi bir sembol olarak yanlış tahsisi, ABD Ordusu Tabip Birlikleri (USAMC) tarafından 20.yüzyılın başında yapılan bir uygulamadan kaynaklanmıştır. Asistan cerrah Yüzbaşı Frederick Reynolds'ın 1902 yılında yaptığı öneri ile ABD Ordusu Tabip Birlikleri için Caduceus bir yaka amblemi olmuştur.¹⁷ Bu tarihten sonra tıp ve sağlıkla ilgili birçok kurum ve kuruluş kanatlı asa ve çift yılanı sembol olarak benimsemişlerdir. Türkiye Cumhuriyeti Sağlık Bakanlığı, Türk Tabipler Birliği bunlara örnek olarak verilebilir. ABD'de 1990 yılında yapılan bir ankette meslek kuruluşlarının %63'ünün Asklepios asasını, %37'sinin Caduceus'u amblem olarak kullandığı, ticari kuruluşların ise %76'sının Caduceus'u tercih ettiği tespit edilmiştir.²¹ Shetty ve ark.'nın 2014 yılında yaptıkları çalışmada tıp fakültesi mezunlarında Caucedus'un tıp sembolü olduğunu düşünen doktor oranı % 96 olmuştur.²²

Bu çalışmalar göz önüne alındığında tarihi kökleri farklı olan iki sembolden Caduceus'un ticari kuruluşlar başta olmak üzere tıp sembolü olarak daha çok kullanıldığı ve tanındığı söylenebilir. Ancak ortaya çıkışı, tarihi ve temel aldığı mesleki değerler açısından Asclepios asasının tıp sembolü olarak tercih edilmesi gerekmektedir,

çünkü tek asa ve tek yılan sağlık ve şifa ile ilgiliyken, Hermes'in asası olan kanatlı asa ve çift yılan tüccarların, yolcuların ve hatta hırsızların sembolü olarak bilinmektedir.^{1,20} Nitekim Bohigian 2019 yılındaki makalesinde yanlış olan bu kullanımın düzeltilmesi gerektiğini belirtmiştir.²³ Yine Hart, makalesinde günümüzün tıp kuruluşları tarafından kullanılabenzer Caduceus'u gösteren 18. yüzyıldan kalma bir ticaret simgesini paylaşmış ve bunun Caduceus sembolünün tıp ile ilgili olmadığını ispatı olduğunu öne sürmüştür.²⁴ Kellie'de Hermes'in asasının habercilerin simgesi olduğunu sağlıkla ilgisi olmadığını belirtmektedir.²⁵ Açıl'da, tıp ambleminin tarihte kullanıldığı şekliyle kullanılmasının doğru olduğunu bunun da asaya sarılı tek yılan olduğunu söylemektedir.²⁶ Shetty ve ark. asa ve tek yılanın 2400 yıldır tıbbın sembolü olduğunu, Hermes'in kanatlı asasının ise 20. yüzyıla kadar tıp sembolü olarak kullanılmadığını belirtmekte, temsil ettiği mesleki değerler açısından da mitolojideki Hermes'in asasının tıp meslek değerleri ile direk ilişkili olmadığını ileri sürmektedirler.²² Shetty ve ark. mitolojik ve tarihi olarak Caduceus sembolünün yanlış olarak tıp sembolü olarak kullanılmasının anlaşılmasından sonra Avrupa ve ABD'de çok sayıda hastane ve sağlık kuruluşunun bu yanlıştan dönerek amblemlerini değiştirdiklerini ve asa ile tek yılanlı sembolü kullanmaya başladıklarını belirtmektedir.²² Antionou gibi bazı yazarlar ise Hermes'in asasının simyanın sembolünden tıp sembolüne geçişinin Rönesans döneminde olduğunu ama bunun nedeninin bilinmediğini, bu durumun alegorik bir olay olduğunu kabul etmelerine rağmen, yeni sembolün yeni bir felsefi anlayışla yorumlanabileceğini düşünmektedirler. Antionou'a göre, madem iki yılan içinde düalizmi barındırmaktadır ve Caduceus iki zıt ögenin uzlaşmasını ve birliğini temsil eder, öyleyse çift yılan da günah ve kefarettan yola çıkılarak hastalık ve tedaviyi, hastalığı ve iyileşmeyi, yaşam ve ölümü kendinde temsil edebilir. Antoniou, insanın yılanlara karşı geleneksel olarak çelişkili duygularının çift yılan ile sembolize edildiğini, burada da çifte sembolizm (hastalık ve tedavi, semptom ve iyileşme) olarak karşımıza çıktığını ileri sürmektedir.⁹

Sonuçta; tıp sembolü olarak tarihsel kökenleri açısından birbirinden farklı iki sembolün öne çıktığı ve kullanıldığı görülmektedir. Bunlardan biri asaya sarılı tek yilandır. Bu sembol mitolojideki tıp ve sağlık tanrısı Asclepios'un elinde taşıdığı asadan kaynaklanmaktadır. Diğer sembol ise altından ve kanatlı asaya sarılı çift yılan olan, mitolojide tanrıların habercisi ve ulak tanrı Hermes'in asası olan Caduceus'tur. Bazı yazarlar asaya sarılı tek yılanın tarihsel açıdan sağlık ve tıp ile ilgili olduğu için tıp sembolü olarak kullanılmasının daha uygun olduğunu, diğer sembolün tıp ile ilgili yanlış olarak kullanıldığını belirtmektedirler. Birçok meslekte olduğu gibi tıp sembolü mesleki ve etik değerleri temsil eden imgeler içermektedir. Bunlar hekimliğe atfedilen sağlık, şifa, sağaltım sağlama, bilgelik, saygınlık, sabırlı olma, sağduyululuk, zeki olma, ileri görüşlülük, yenilenme, koruyuculuk, dürüstlük, hızlı karar alma gibi mesleki değerlerdir. Hekimlikte tıp sembolünün temsil ettiği değerlerin yaşatılması için tarihçesinin bilinmesinin önemli olduğu düşüncesindeyiz.

Bilgi

Çıkar çatışması bulunmamaktadır. Makalenin hazırlanmasında herhangi bir kişi ya da kuruluştan destek alınmamıştır.

Kaynaklar

1. Coston TO. The proper symbol of medicine. Trans Am Ophthalmol Soc 1970; 68:359-63.
2. Young P et al. Rod of Asclepius, symbol of medicine. Revista Medica de Chile Rev Med Chile 2013;141:1197-1201.
3. Güner E, Şeker KG, Güner Şİ. Darüşşifalardan günümüz sağlık kurumlarına yılan sembolü. Mersin Üniversitesi Tıp Fakültesi Lokman Hekim Tıp Tarihi ve Folklorik Tıp Dergisi 2019;9(1):97-104.
4. Retief FP, Cilliers L. Snake and staff symbolism, and healing. SAMJ 2002;92(7):553-6.
5. Sivri M, Akbaba C. Dünya Mitlerinde Yılan. Folklor Edebiyat 2018;24(96):53-64.
6. Bayat AH. Tıp Tarihi. İstanbul, 3. Baskı, Üçer Matbaacılık, Zeytinburnu Belediyesi, 2016.
7. Ordu H ve ark. Sağlığın sembolü: Gilgamiş destanı'ndan Asklepios'a yılan. Lokman Hekim Journal XI. National Conference on the History of Turkish Pharmacy 25-28 May, Özel sayı. 2014:62-3.
8. Güner E, Şeker KG, Güner Şİ. Why is the medical symbol a snake? İstanbul Med J 2019;20(2):172-5.
9. Antoniou SA, et al. The rod and the serpent: history's ultimate healing symbol. World Journal of Surgery 2011;35:217-21.

10. Hancı İH. Yılan Hikayesi. Sürekli Tıp Eğitimi Dergisi (STED) 2005;14(8): 6-9.
11. Patacı B. Tanrılaştırma ve şeytanlaştırma arasında mitolojik bir figür olarak Asklepios. Milet ve Nihal 2016; 13(2):154-82.
12. Ağartan CA. Sanat eserlerinde yaşayan bir mit: Sağlık tanrısı Asclepios ve kızı Hygieia. Zeynep Kamil Tıp Bülteni 2009;40(1):49-52.
13. Güner E, Şeker KG, Güner Şİ. Health sciences emblems and their origins (Letter to editor). Mersin Üniversitesi Tıp Fakültesi Lokman Hekim Tıp Tarihi ve Folklorik Tıp Dergisi 2020;10(1):1-6.
14. Prakash M, Johnny JC. Things you don't learn in medical school: Caduceus. J Pharm Bioallied Sci 2015;7(1):49-50.
15. Erden C. Dünya mitlerinde yılan. Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi. 2016;83-5.
16. Wilcox RA, Whitham EM. The symbol of modern medicine: why one snake is more than two. Ann Intern Med 2003;138(8):673-7.
17. Nayernouri T. Asclepius, Caduceus, and Simurgh as Medical Symbols Part I. Arch Iran Med 2010;13(1):61-8.
18. Üçer M. Çankırı Darülfıyesindeki çifte ejder kabartması ve yılan heykeli (Yılan Kitabı), Editör: Naskali EG. Kitabevi Yayınları, İstanbul, 1. Baskı. 2014;169-79.
19. Koç A, Küçükaslan Ö. Türkiye'de veteriner hekimliği ambleminin tarihsel gelişimi. Vet Hekim Derg 2008;79(3):31-6.
20. Katsaras G, et al. Caduceus: A medical symbol of deception, or is there more to that? Arch Iran Med 2020;23(8):573-7.
21. Friedlander WJ. The Golden Wand of Medicine: A History of the Caduceus Symbol in Medicine. New York: Greenwood Press; Google Scholar.1992.
22. Shetty A, Shetty S, Dsouza O. Medical symbols in practice: myths vs reality. Journal of Clinical and Diagnostic Research 2014;8(8):12-4.
23. Bohigian G. The Caduceus vs. staff of Aesculapius - one snake or two? Missouri Medicine 2019;116(6):476-7.
24. Hart GD. The earliest medical use of the caduceus. C.M.A. Journal 1972;107:1107-10.
25. Kellie SM, Cult of Asclepius. Lancet 1999;354:1038.
26. Açıl M. Tıp Amblemi. Hekim 2018;30:40-41.